

نگاهی به لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل اختیاری منضم به کنوانسیون حقوق کودک در مورد وارد ساختن کودکان در مخاصمات مسلحانه

تقریر: زهرا جعفری

دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته حقوق بشر و پژوهشگر کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران

چکیده

دولت جمهوری اسلامی ایران در 14 تیرماه سال جاری لایحه الحاق دولت ایران به پروتکل دوم کنوانسیون حقوق کودک، مصوب سال 2000 را که در سال 1389 به امضای وزیر امور خارجه وقت رسیده بود، جهت تصویب، تقدیم مجلس شورای اسلامی نمود. متعاقباً مرکز پژوهش‌های مجلس، با صدور اظهارنظر کارشناسی، و ضمن بررسی مفاد مقرر در پروتکل، پیشنهاد رد کلیات آن را تقدیم داشت. در این یادداشت بر آن هستیم تا با تأمل در مشروح مذاکرات مربوط به تدوین پروتکل مزبور، تدقیق در مفاد مندرج در آن، و نیز مطالعه قوانین مرتبط نظام حقوقی ایران، موضوع را مورد نقد و بررسی قرار دهیم.

1- مقدمه : ضرورت تدوین پروتکل اختیاری وارد ساختن کودکان در مخاصمات مسلحانه

پس از آنکه منشور ملل متحد (سند تأسیس سازمان ملل متحد) در 26 ژوئن سال 1945 میلادی به تصویب رسید و از عمده اهداف آن، به عبارتی مهم‌ترین هدف آن، وفق بند 1 ماده 1، برقراری صلح و امنیت بین‌المللی عنوان شد،¹ این انتظار در اذهان تداعی گشت که بعد از این، از شدت، شمار و دامنه مخاصمات و درگیریهای مختلف بین‌المللی کاسته خواهد شد، بشریت زیر چتر حمایتی سازوکار نوین جامعه بین‌المللی قرار میگیرد و دیگر شاهد خشونت و سببیت جنگ‌های جهانی اول و دوم نخواهیم بود.

لیکن گذر از معبر تاریخ، این واقعیت را بر همگان آشکار نمود که نه تنها از تعداد و شدت مخاصمات کاسته نشده، بلکه اساساً این مسأله با جلوه‌های نوین، و در سطحی گسترده، عرض اندام جدی دارد و در اثر آن، گروه‌های جمعیتی آسیب‌پذیر و بالخصوص، کودکان و نوجوانان، همچنان از مصائب جانگداز ذیل، که وجدان هر انسان آزاده‌ای را عذاب می‌دهد، رنج می‌برند:

- نادیده انگاشتن اصل تفکیک و هدایت عمدی حملات نظامی علیه جمعیت، اموال و اهداف غیرنظامی؛ نظیر زنان و کودکان و اماکن درمانی، آموزشی و غیره؛

¹ محمدرضا ضیایی بیگدلی، «حقوق بین‌الملل عمومی»، چ 29، (تهران، گنج دانش، 1386)، ص 242.

- نقض اصل تناسب و انجام اقدامات غیرمتناسب و خارج از ضرورت‌های نظامی و پیامدهای ویرانگر آن بر جمعیت، اموال و اهداف غیرنظامی؛
- استخدام و استفاده از افراد زیر 18 سال در پیشبرد مخاصمات مسلحانه؛
- اعمال خشونت در اشکال مختلف علیه کودکان؛ نظیر تجاوز به عنف، بردگی جنسی، نقص عضو و فحش‌های اجباری؛ به‌ویژه به عنوان ابزار جنگی؛
- ربودن کودکان؛^۲
- ازدواج و حاملگی اجباری و تحمیل تبعات جبران‌ناپذیر آن چون ابتلا به ایدز؛^۳
- متلاشی شدن واحد خانواده و از هم‌گسیختگی اعضای آن؛
- به کار گماشتن اجباری کودکان؛^۴ به‌ویژه به قاچاق سلاح‌های کوچک؛
- آوارگی و بی‌خانمان شدن شمار زیادی از کودکان و نیز پناهنده شدن ایشان به دولت‌های ثالث و آسیب‌پذیری ایشان در برابر ازدواج اجباری، قاچاق انسان، خشونت جنسی و ربایش؛^۵

پیامدهای فوق که تنها گوشه‌ای از مصائب انکارناپذیر جنگی است، نهادهای ذی‌ربط بین‌المللی را به این واقعیت رهنمون ساخت که عوارض جبران‌ناپذیر جنگ بر کودکان، به منزله نقض آشکار تمامی مفاد مقرر در کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک محسوب شود؛ چراکه مخاصمات، تمامی جنبه‌های رشد و توسعه کودک را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد.^۶

درواقع کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک گرچه به موجب مواد 38^۷ و 39^۸ خود، موضوع حمایت از کودکان در برابر مخاصمات مسلحانه را تحت نظم حقوقی درآورده است، لیکن ناکافی بودن تدابیر حمایتی مقرر در این مواد و ناخشنودی نسبت به عدم کفایت

^۲ S/RES/2225 (2015), Resolution 2225 (2015), para 1, available at:

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2225\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2225(2015))

^۳ Hiv, Aids/UN.org/Humanitarian Law/Office CRSG for Children and Armed Conflicts, 2005.

^۴ S/Res/1359/2004. Resolution 1539 (2004), para 1, , available at:

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1539\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1539(2004))

^۵ Report of the Special Representative of the Secretary General for Children and Armed Conflict , A/71/205, 25 July 2016, Para 14 , available at:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/234/89/PDF/N1623489.pdf?OpenElement>

^۶ The Impact of Armed Conflicts on Children Development, Un.org/search/2005/pp.1-5.

^۷ ماده 38 کنوانسیون حقوق کودک: «

1- کشورهای طرف کنوانسیون می‌پذیرند به مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه مربوط به کودک در زمان مخاصمات مسلحانه احترام بگذارند.

و جامعیت این مواد در حمایت از کودکان در برابر مخاصمات مسلحانه و ممنوعیت سربازگیری ایشان، در نخستین جلسه کمیته حقوق کودکِ ناظر بر اجرای کنوانسیون حقوق کودک مطرح گردید. متعاقباً کمیته در دومین جلسه خود (سال 1992 میلادی) طرح تدوین پروتکلی را با هدف محدودکردن حضور کودکان در مخاصمات مسلحانه ارائه نمود و در سومین جلسه (سال 1993 میلادی) کارگروهی را تشکیل و وظیفه تدوین پروتکل را به آن واگذار کرد. کارگروه مذکور در طول شش جلسه کاری (2000-1995) طرح پروتکل را به تصویب رساند.

با عنایت به اهمیت مباحثات مطروح در جلسات تدوین پروتکل و تأثیر تعیین‌کننده آن در شناخت دقیق مفاد مقرر در پروتکل، در مباحث آتی به اهم نکات برگرفته از مشروح مذاکرات کارگروه اشاره خواهد شد. در ادامه با تحلیل مفاد مندرج در پروتکل، ضرورت‌های الحاق به آن تبیین و شرح عدم تراحم این الحاق با موازین حقوقی داخلی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

2- واکاوی نکاتی از مشروح مذاکرات تدوین پروتکل

همان‌طور که ذکر شد کارگروه مسئول تدوین پروتکل، در طول شش جلسه کاری (2000-1995) متن پیش‌نویس این پروتکل را تدوین و به تصویب رساند. ذیلاً به مهم‌ترین مباحث مطرح در شش جلسه مذکور اشاره خواهد شد:

2- کشورهای طرف کنوانسیون هرگونه اقدام عملی را جهت تضمین این که افراد کمتر از 15 سال در مخاصمات مستقیماً شرکت نمی‌کنند، معمول خواهند داشت.

3- کشورهای طرف کنوانسیون از استخدام افراد کمتر از 15 سال در نیروهای مسلح خود خودداری خواهند کرد. این کشورها برای استخدام افرادی که بالای 15 سال و زیر 18 سال سن دارند، اولویت را به بزرگترها خواهند داد.

4- کشورهای طرف کنوانسیون، مطابق با تعهدات خود نسبت به حقوق بین‌الملل بشردوستانه، جهت حمایت از غیرنظامیان به هنگام مخاصمات مسلحانه، تمام اقدامات عملی را برای تضمین حمایت و مراقبت از کودکانی که تحت تأثیر (عواقب) جنگ قرار گرفته‌اند، به عمل خواهند آورد.»

⁸ ماده 39 کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک: « کشورهای طرف کنوانسیون تمام اقدامات لازم را برای تسریع بهبود جسمی و روانی و سازش اجتماعی کودک که قربانی بی‌توجهی، استثمار، سوءاستفاده، شکنجه یا سایر اشکال رفتاری یا تنبیه خشونت‌آمیز، غیرانسانی و تحقیرکننده یا مخاصمه بوده است، به عمل خواهند آورد. این روند بهبودی و پیوستن مجدد به جامعه باید در محیطی که موجب سلامت، اتکای نفس و احترام به کودک باشد، انجام شود.»

- به موجب طرح اولیه پیشنهادی چنین مقرر شده بود که: « دولت‌های متخاصم باید عدم شرکت افراد زیر 18 سال در مخاصمات مسلحانه را تضمین نموده و از بکارگیری و استخدام افراد زیر 18 سال در نیروی‌های مسلح خود اجتناب ورزند.»
- همانگونه که ملاحظه می‌شود، در متن پیش‌نویس، اولاً حداقل سن ورود به نیروهای مسلح و نیز حداقل سن شرکت در مخاصمات، سن 18 سال در نظر گرفته شده بود؛ ثانیاً ممنوعیت استخدام و به‌کارگیری کودکان، هم شامل استخدام و به‌کارگیری اجباری و هم داوطلبانه بود؛ ثالثاً متن پیش‌نویس هم ورود در نیروهای مسلح و هم مشارکت مستقیم و غیرمستقیم در مخاصمات را ممنوع ساخته بود و رابعاً با استفاده از قید « باید» در متن ماده، تعهد مطلق و قطعی یا تعهد فوری و تعهدی به نتیجه را بر دولت‌های عضو بار می‌نمود تا بدون هیچ گونه قید و شرطی، حکم ماده را اجرایی نمایند.
- در جلسه نخست کارگروه (سال 1994) برخی نمایندگان؛ از جمله نماینده ایالات متحده آمریکا در مخالفت با این ماده اظهار داشتند: پروتکل باید صرفاً مشارکت مستقیم کودکان در مخاصمات را ممنوع نماید و حداقل سن ورود به نیروهای مسلح و یا مخاصمات را نیز باید سن 17 سال در نظر گرفت. برخی دیگر از نمایندگان قائل به سن 15 و 16 سال شدند. نهایتاً نمایندگان در خصوص این ماده به هیچ اجماعی نرسیدند؛
- در جلسه دوم کارگروه (سال 1996) گرچه اکثریت قریب به اتفاق نمایندگان حاضر، خواهان افزایش سن سربازگیری بودند، لیکن مجدداً برخی نمایندگان به ایراد مخالفت پرداختند؛ از جمله نماینده دولت ایالات متحده آمریکا، آفریقای جنوبی و ژاپن، همچنان سن 17 سال را ملاک ممنوعیت می‌دانستند؛ لذا به دلیل این مخالفت، در جلسه دوم نیز توافقی در تدوین این ماده صورت نگرفت و ادامه بررسی به جلسه سوم (سال 1997) واگذار گردید؛
- در جلسه سوم کارگروه، مجدداً بر سر دو مسأله مبنایی؛ یعنی تعیین حداقل سن، و ممنوعیت مشارکت مستقیم یا غیرمستقیم، اختلاف بین نمایندگان حاضر بالا گرفت؛ در این جلسه نمایندگان انگیس، کره جنوبی و ایالات متحده آمریکا حداقل سن را 17 سال عنوان کردند و البته خاطر نشان شدند، مانع حصول اجماع بر سن 18 سال نخواهند شد. در این جلسه نیز اجماعی حاصل نشد و تصویب متن پیش‌نویس به جلسه چهارم و پنجم کارگروه کشید؛
- در جلسات چهارم و پنجم (1998-1999)، باز اختلاف نظر در مورد دو مسأله پیش گفته بالا گرفت، تا اینکه کمیسیون حقوق بشر وقت سازمان ملل متحد، از کارگروه درخواست نمود تا پایان سال 1998 میلادی گزارش نهایی خود را تقدیم نماید، لیکن کارگروه از کمیسیون درخواست وقت مجدد کرد تا به منظور تعیین حداقل سن 18 سال، مبادرت به رایزنی با دولت‌های مخالف نماید؛
- با اعطای این فرصت، نهایتاً متن پیش‌نویس، در جلسه ششم (2000) کارگروه و در قالب مواد 1، 2، و 3 کنونی، همراه با اعمال تغییرات به تصویب رسید.⁹

3- تبیین مفاد مقرر در پروتکل

⁹ “Year Book and International Humanitarian Law”, General Editor Managing Edit Avid Macdonald, (2000), pp 229-235.

با عنایت به آنچه از مشروح مذاکرات تدوین پروتکل گفته شد و نظر به مخالفت نمایندگان دولت‌های حاضر در جلسات تدوین این سند بین‌المللی با تعیین سن 18 سال به عنوان حداقل سن ورود به نیروهای مسلح و حداقل سن ورود به مخاصمات مسلحانه و نیز مخالفت آنها با ممنوع‌سازی هر شکلی از مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه، در نهایت کارگروه تدوین پروتکل، مواد 1 لغایت 4 پروتکل را با اعمال تعدیل در احکام آن، به تصویب رساند. این مواد به منزله بخش ماهوی پروتکل محسوب می‌شود و لذا در مطالعه تطبیقی بین مفاد پروتکل با موازین داخلی خودمان، ناگزیر باید به درک روشن و دقیقی از مواد چهارگانه مذکور دست پیدا کنیم. بر این اساس در ذیل به مهم‌ترین نکات مقرر در این مواد می‌پردازیم:

• شرح ماده 1 پروتکل

ماده 1 پروتکل اشعار دارد بر اینکه: دولت‌های عضو کلیه اقدامات ممکن را معمول می‌دارند تا تضمین نمایند افراد نیروهای مسلح که هنوز به سن 18 سالگی نرسیده‌اند، در درگیری‌ها شرکت مستقیم نداشته باشند.^{۱۰} این ماده مشتمل بر نکاتی به شرح زیر است:

- نکته نخست: این ماده صرفاً دولت‌های عضو را مخاطب قرار می‌دهد که افراد زیر 18 سال را در نیروی‌های مسلح خود به کار گرفته‌اند؛^{۱۰}
- نکته دوم: این ماده اشاره دارد به اینکه استفاده از افراد نیروهای مسلح که به سن 18 سال نرسیده‌اند برای شرکت مستقیم در درگیری‌ها ممنوع است؛ پس طبق این ماده به کارگیری افراد زیر 18 سال در نیروهای مسلح ممنوع نمی‌باشد و بلکه آنچه ممنوع است استفاده از این گروه از نظامیان برای مشارکت مستقیم در منازعات است؛ درواقع این ماده به جهت اختلافات موجود در مرحله تدوین پروتکل که ذکر آن رفت، از تعیین حداقل سن 18 سال خودداری به عمل آورد؛
- نکته سوم: الزام مقرر در این ماده صرفاً متوجه مشارکت مستقیم است و لذا مشارکت غیرمستقیم افراد زیر 18 سال در منازعات را ممنوع نداشته است؛^{۱۱}
- نکته چهارم: این ماده از عبارت «کلیه تدابیر ممکن» استفاده نموده است^{۱۲} و این به معنی آن است که دولت‌های عضو در ارتقاء حداقل سن مشارکت مستقیم در مخاصمات و منازعات مسلحانه دارای تعهد تدریجی هستند و تعهد مطلق و یا تعهد به نتیجه در این موضوع ندارند.^{۱۳}

• شرح ماده 2 پروتکل

ماده 2 پروتکل اشاره دارد به اینکه: «دولت‌های عضو نباید افراد زیر 18 سال را به اجبار در نیروی‌های مسلح خود به کار گیرند.» این ماده نیز مشتمل بر نکات زیر است:

¹⁰ Ibid 236.

¹¹ Ibid 236.

¹² To Take Feasible Measures.

¹³ Year Book, op.cit. 236.

- نکته نخست: این ماده دولت‌ها را ملزم می‌دارد، از به‌کارگیری اجباری و نه داوطلبانه کودکان زیر 18 سال خودداری به عمل آورند.¹⁴ این موضوع به پیشنهاد نمایندگان مخالف ممنوعیت به‌کارگیری داوطلبانه افراد زیر 18 سال، در متن ماده پیش‌بینی شد؛
- نکته دوم: این ماده عضویت در نیروی مسلح را منصرف از اینکه مخاصمه‌ای رخ داده باشد یا خیر، مورد نظر قرار داده است؛ لیکن از وحدت ملاک آن می‌توان ممنوعیت به‌کارگیری اجباری افراد زیر 18 سال در مخاصمات مسلحانه را نیز استنباط نمود.

• شرح ماده 3 پروتکل

ماده 3 دربردارنده 5 بند مجزا می‌باشد که مهم‌ترین نکات آن به تفکیک هر بند، عبارت از موارد ذیل است:

- بند 1 ماده 3: این بند دولت‌های عضو را با ادبیات انعطاف‌پذیر به بالا بردن حداقل سن عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح ترغیب نموده است و از آنها خواهان تعهدی تدریجی در راستای ارتقای حداقل سن عضویت در نیروهای مسلح، به سن 18 سال می‌باشد و لذا هیچ الزام قطعی را متوجه دولت‌ها نمی‌نماید؛
- بند 2 ماده 3: این بند از دولت‌های عضو می‌خواهد، با صدور اعلامیه، حداقل سن عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح خود را تعیین نمایند تا بدین‌موجب، راه سوءاستفاده بر سر بازگیری اجباری بسته شود. از این عبارت، می‌توان نتیجه گرفت، دولت‌های مذکور، نمی‌توانند پس از صدور این اعلامیه حداقل سن داوطلبانه را از حداقلی که در اعلامیه خود تعیین نموده‌اند، کاهش دهند؛ لذا چنانچه دولت‌ها حداقل سن عضویت داوطلبانه را 17 سال لحاظ نمایند، نمی‌توانند آن را به 16 سال کاهش دهند، حتی اگر آن حداقل سن، طبق پروتکل مجاز بوده باشد، لیکن افزایش آن بلامانع است؛¹⁵
- بند 3 ماده 3: این بند از دولت‌های عضو می‌خواهد که حداقل سن عضویت داوطلبانه را کمتر از سن 18 سال قرار داده‌اند، درخواست دارد، این استخدام علاوه بر داوطلبانه بودن، توأم با آگاهی باشد؛ به عبارت دیگر، کودک با آگاهی اقدام به عضویت نموده باشد و علاوه بر این طبق قسمت «ب» بند مذکور، رضایت اولیاء یا سرپرستان قانونی را برای عضویت این گروه از کودکان لازم می‌داند.
- بند 5 ماده 3: این بند نیز به روشنی تأکید دارد بر اینکه الزام به افزایش تدریجی حداقل سن عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح نسبت به مدارس که تحت کنترل نیروهای مسلح کشور هستند، و یا توسط ایشان اداره می‌شود، وجود نخواهد داشت؛

• شرح ماده 4 پروتکل

¹⁴مهریار داشاب، حقوق کودک، جزوه درسی دوره کارشناسی ارشد حقوق بشر دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی،

¹⁵ Year Book, op.cit. 239.

این ماده مشتمل بر 3 بند است و در بند 1 خود عضویت و مشارکت دادن افراد زیر 18 سال در مخاصمات مسلحانه توسط گروه-های مسلح مجزا از نیروهای مسلح کشوری را ممنوع داشته است و به موجب بند 2 از دولت‌های عضو درخواست دارد کلیه تدابیر ممکن را برای اجرایی‌سازی این حکم معمول بدانند؛ نکته مهم مقرر در این ماده آن است که منظور از گروه‌های مسلح مورد نظر ماده، نیروهایی نظیر بسیج در کشور ما که در زیرمجموعه سپاه پاسداران تعریف شده نخواهد بود بلکه یا گروه‌های مسلح غیردولتی است که با حکومت به ائتلاف رسیده‌اند و یا مخالف و معاند با حکومت هستند. در واقع منظور از این نیروهای مسلح، نیروهای غیردولتی هستند.^{۱۶}

4- بایسته‌ها و ظرفیت‌های موجود منتهی به تدوین لایحه الحاق ایران به پروتکل

در قالب سه بند، شرح بیشتر موضوع ارائه میشود:

4-1- ظرفیت پذیرش پروتکل در نظام حقوقی ایران

- نخستین موضوعی که در امکان‌سنجی الحاق دولت ایران به پروتکل مزبور حائز اهمیت است، ظرفیت قانونی ما و قابلیت آن در الحاق به پروتکل است. به عبارت دیگر، مطالعه در نظام حقوقی کشور و تطبیق احکام آن با مفاد مندرج در پروتکل که شرح آن رفت، مؤید این است که تزام جدی بین مفاد قانونی ما با مفاد مندرج در پروتکل وجود ندارد و مستند آن مواد قانونی است که در ذیل مورد اشاره قرار خواهد گرفت:
- ماده 29 قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1366 حداقل سن استخدام در کادر ثابت و پیمانی، سن 16 سال تعیین نموده است؛^{۱۷}
- به موجب ماده 16 قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب 1370، حداقل سن استخدام پرسنل ثابت و پیمانی و پرسنل بسیجی ویژه (پاسداران افتخاری)، سن 16 سال تعیین شده و صرفاً تبصره 2 این ماده، محصلین را از این حداقل شرط استخدام مستثنی نموده است؛^{۱۸}
- بند 5 ماده 16 قانون استخدام نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1382، دارا بودن حداقل 17 سال را در زمره شرایط عمومی استخدام کارکنان پایور و پیمانی این نیرو تعیین نموده است؛^{۱۹}

¹⁶ **Guide to the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict**, The United Nations Children's Fund (UNICEF), New York, December 2003, p 17, available at:

http://www.unicef.org/sowc06/pdfs/option_protocol_conflict.pdf.

¹⁷ قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1366.

¹⁸ قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب 1370.

¹⁹ قانون استخدام نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1382.

— مهم‌تر از آن طبق ماده 2 اصلاحی قانون خدمت وظیفه عمومی، مصوب 1390، حداقل سن تعریف شده برای مشمولین این قانون، سن 18 سال می‌باشد.²⁰

با عنایت به احکام مندرج در قوانین فوق، به نظر می‌رسد که کشور ما به جهت حداقل سن قانونی برای استخدام و به- کارگیری در نیروهای نظامی و خصوصاً انجام خدمت نظام وظیفه، که سن بالای 15 سال می‌باشد، این قابلیت و ظرفیت قانونی را دارد که مبادرت به تصویب پروتکل اختیاری منضم به کنوانسیون حقوق کودک نماید؛ چراکه اولاً پروتکل حداقل سن قطعی را برای عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح و سربازگیری تعیین ننموده است و بلکه دولت‌ها را ترغیب به ارتقا سن عضویت از 15 سال به 18 سال نموده است (ماده 3)؛ ثانیاً ممنوعیت مقرر در پروتکل صرفاً متوجه به کارگیری افراد زیر 18 سال برای شرکت مستقیم در مخاصمه مسلحانه (ماده 1) و ممنوعیت به کارگیری اجباری این گروه در نیروهای مسلح است (ماده 2)؛ ثالثاً تبصره 2 ماده 16 قانون مقررات استخدامی سپاه که محصلین را از حداقل سن 16 سال مقرر در این ماده برای استخدام مستثنی نموده است، همسو با بند 5 ماده 3 پروتکل است؛ زیرا این بند نیز به روشنی تأکید دارد بر اینکه الزام به افزایش تدریجی حداقل سن عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح نسبت به مدارس که تحت کنترل نیروهای مسلح کشور هستند، و یا توسط ایشان اداره می‌شود، وجود نخواهد داشت؛

2-4- تعهدات بین‌المللی دولت در موضوع حمایت از کودکان در برابر مخاصمات مسلحانه

- دولت جمهوری اسلامی ایران در سال 1372 کنوانسیون حقوق کودک را به تصویب مجلس شورای اسلامی رسانده و اکنون در زمره دولت‌های عضو این سند به شمار می‌آید و مفاد مقرر در این سند بین‌المللی مستنداً به ماده 9 قانون مدنی در حکم قانون محسوب شده و لذا واجد جایگاه قانونی در کشور است؛ این کنوانسیون ابتدا در مقدمه خود بر لزوم حمایت خاص از کودکان تأکید نموده و آنگاه به شمارش فهرستی از مهم‌ترین حقوق کودکان پرداخته و از این منظر، مواد 38 و 39 خود را به ممنوعیت سربازگیری کودکان زیر 15 سال و نیز بازپروری کودکان متأثر از جنگ اختصاص داده است؛
- نیز دولت در سال 1383 به مقاله نامه شماره 182 سازمان بین‌المللی کار با موضوع « ممنوعیت بدترین اشکال کار کودک» ملحق شده است. این سند، وفق ماده 3 خود، به شمارش بدترین اشکال کار کودک پرداخته و سربازگیری اجباری و مشارکت فعال کودکان زیر 18 سال در مخاصمات را ذیل بدترین اشکال کار کودک فهرست نموده است؛²¹
- علاوه بر تعهداتی که به موجب الحاق به اسناد پیشین به لحاظ بین‌المللی متوجه ما می‌باشد، لازم است اشاره شود که کمیته حقوق کودک ناظر بر اجرای کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک، متعاقب بررسی گزارش‌های ادواری سوم و چهارم دولت به این نهاد در موضوع دستاوردهای حوزه کودک و میزان اجرایی‌سازی مفاد مقرر در کنوانسیون، ملاحظات نهایی را در مورخ 24 اسفند 1394 صادر²² و طی آن توصیه‌هایی را در راستای بهبود بیشتر وضعیت کودکان صادر نمود.

²⁰ قانون خدمت وظیفه عمومی، مصوب 1390.

²¹ Year Book, op.cit. p 235.

²² CRC/C/IRN/CO/3-4, 14 March 2016, para 94. available at: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fIRN%2fCO%2f3-4&Lang=en.

از این حیث، وفق بند 94 ملاحظات نهایی مرقوم، تصویب پروتکل مورد بحث را در زمره توصیه‌های خود به دولت احصاء نموده است؛

3-4- ضرورت برجسته‌سازی سیاست و خط‌مشی نظام نسبت به صیانت از منافع عالیه کودکان

در شرایط کنونی با توسعه و تعمیق حملات تروریستی در شکلهای متنوع و متکثر و در اقصی نقاط دنیا مواجه هستیم؛ حملاتی که کودکان و نوجوانان را از سببیت و وحشیگری جنگی در امان نگذاشته و لذا کودکان دگر بار، نه تنها به‌طور غیرمستقیم، قربانی پیامدهای مخاصمات مسلحانه داخلی و بین‌المللی هستند، بلکه اساساً در زمره اهداف حملات نظامیان و گروهک‌های تکفیری، تروریستی، شورش و غیره قرار گرفته و یا از آنها به اشکال مختلف برای شرکت در مخاصمات بهره‌برداری می‌شود؛ لذا از این حیث نیز ضرورت دارد در کنار ظرفیت‌های قانونی کشور که الحاق به این پروتکل را میسر می‌نماید، با الحاق به این سند بین‌المللی دربردارنده حمایت‌های پایه از کودکان در مخاصمات مسلحانه، ضمن اعلام مجدد پایبندی نظام جمهوری اسلامی ایران به احترام، حمایت و اجرای حقوق کودک، برجسته نمودن ظرفیت‌های قانونی کشور در این حوزه و زمینه‌سازی برای ورود منطقی در گفت‌وگوهای بین‌المللی راجع به ارتقاء وضعیت کودکان، خط‌مشی خود را نسبت به مخالفت با سوءاستفاده از این گروه جمعیتی آسیب‌پذیر در مخاصمات و منازعات مسلحانه برجسته سازیم. ضمن اینکه در طول جنگ تحمیلی علیه کشور نه تنها افراد زیر 18 سال به اجبار به مشارکت مستقیم در جنگ به کار گرفته نشدند، بلکه حتی شاهد کمترین شواهد مبنی بر حضور کودکان در مخاصمه مسلحانه بودیم.²³

5- مروری بر نقدهای وارد بر لایحه الحاق دولت به پروتکل با تمرکز بر اظهارنظر کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

متعاقب تقدیم لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل مذکور به مجلس شورای اسلامی ایران در تیرماه سال جاری، توسط برخی افراد انتقادات و ایراداتی در فضای مجازی نسبت به این الحاق وارد شد که اهم آن به شرح زیر است:

- با الحاق به این پروتکل سازمان بسیج دانش‌آموزی باید تعطیل شود؛
- با این الحاق درس آموزش دفاعی از مجموعه دروس مدارس حذف خواهد شد؛
- با این الحاق هرگونه شرکت در اردوهای بسیج محله ممنوع می‌شود؛
- با این الحاق استفاده از افراد زیر 18 سال در ساخت فیلم‌های دارای موضوع نظامی ممنوع خواهد بود؛
- با این الحاق بنیان خانواده تهدید خواهد شد؛
- الحاق به این پروتکل تشدید تحریم‌ها علیه کشور را در پی دارد؛

²³ رضا اسلامی، میزگرد تخصصی « بررسی الحاق ایران به پروتکل اختیاری منع به‌کارگیری کودکان در منازعات مسلحانه»، انجمن حمایت از زنان و کودکان پناهنده، 20 شهریور 1395.

- الحاق به این پروتکل با برجام رابطه دارد؛
- این پروتکل دام‌هایی پنهان را پیش‌روی کشور قرار داده است؛

انتقادات فوق و انتقادات شبیه به آن که خصوصاً در فضای مجازی نشر و بازنشر شد، همگی به دور از روش نقد علمی، بدون استناد به هر نوعی از ادله، بدون تحلیل محتوای ماده به ماده پروتکل، بدون لحاظ اقتضائات نظام حقوقی کشور و اساساً بر خلاف آنچه شأن والای بسیج مستضعفین ایجاب می‌کند، ایراد شد؛ در واقع امروز بر هیچ کس پوشیده نیست که نیروهای بسیج حتی در دورافتاده‌ترین مناطق در حاشیه، فارغ از کارکردهای نظامی خود، در ارتقاء وضعیت زیستی شهروندان و در بهبود وضعیت مناطق و لذا در ارتقاء شاخص‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور نقش تعیین‌کننده ایفا می‌کنند؛

از این حیث، و به جهت معلوم نبودن منابع استنادی مخالفان و منتقدان، امکان پاسخگویی علمی، منطقی‌امری ناممکن است؛ لیکن شاید مهم‌ترین و بلکه تنها نظر انتقادی کارشناسی، اظهارنظر صادره از ناحیه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی^{۲۴} بود؛ لذا ذیلاً به محتوای این نظریه می‌پردازیم:

- این اظهارنظر در بند 1 تصریح دارد به اینکه مقدمه پروتکل با استناد به اساسنامه رم به مسأله جرم‌انگاری صرف ثبت نامه کودکان زیر 15 سال در نیروهای مسلح برای شرکت فعال در جنگ‌های داخلی و بین‌المللی اشاره دارد؛ لیکن در پاسخ به این ایراد وارده باید اظهار داشت: ممنوعیت به‌کارگیری کودکان زیر 15 سال در نیروهای مسلح و ممنوعیت مشارکت دادن مستقیم آنها در مخاصمات فعال، به سطح قاعده عرفی بین‌المللی رسیده است و لذا احکام مرتبط اسناد بین‌المللی و از جمله اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری یا همان اساسنامه رم در این خصوص جنبه اعلامی و نه تأسیسی دارند؛^{۲۵} بنابراین، دولت‌ها منصرف از عضویت در اسناد بین‌المللی، ملزم به رعایت این قاعده عرفی بین‌المللی هستند؛ از جمله دادگاه ویژه سیرالئون^{۲۶} در قضیه نورمن، اشعار داشت به اینکه استخدام و یا به‌کارگیری و استفاده از کودکان زیر 15 سال جهت مشارکت فعال در مخاصمات مسلحانه قاعده‌ای غیرقابل مناقشه^{۲۷} است و اساسنامه رم (اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری)، کنوانسیون حقوق کودک و پروتکل اختیاری منضم به آن، در این خصوص، تنها وجود عرف را احراز کرده‌اند^{۲۸} و بنابراین، نقض این قاعده عرفی، منصرف از اینکه در معاهده‌ای ذکر شده باشد یا خیر،

²⁴ اظهارنظر کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، در موضوع « لایحه موافقتنامه الحاق جمهوری اسلامی ایران به پروتکل الحاقی کنوانسیون حقوق کودک در مورد به‌کارگیری کودکان در منازعات مسلحانه»، دور دهم، سال اول، شماره 130 مورخ 13/05/10.

²⁵ Un.Scor.Res/1315.Situation of Sierraleone Special Court UN/Doc/S/Res/1315 2000.

²⁶ دادگاه ویژه سیرالئون، وفق موافقتنامه‌ای بین دبیرکل سازمان ملل متحد و دولت سیرالئون، در سال 2002 میلادی و با ابتنا بر قطعنامه شماره 1315 شورای امنیت تشکیل شد. این دادگاه صلاحیت داشت تا به اتهام افرادی رسیدگی نماید که پس از سال 1996 میلادی دارای بیشترین مسئولیت در نقض حقوق بشردوستانه در طول مخاصمات مسلحانه داخلی سیرالئون بودند.

²⁷ Undisputed Norm.

²⁸ www.sc-sl.org/Summary/Normal Case.

واجد مسئولیت کیفری است²⁹ و اساساً نقض قاعده عرفی بین‌المللی نیازمند آن نیست که صراحتاً در کنوانسیون و یا اسناد الزام‌آور اندراج یافته باشد.³⁰

• اظهار نظر کارشناسی مرکز پژوهش‌ها در بند 2 خود تأکید دارد بر اینکه به موجب ماده 3 پروتکل استخدام داوطلبانه افراد زیر 15 سال در نیروهای مسلح ممنوع می‌باشد؛ از این حیث و مستنداً به قوانین داخلی که ذکر مصادیقی از آن در این گزارش آمد، نظام قانونی ما نیز حداقل سن ورود به نیروهای مسلح را بالای 15 سال پیش‌بینی نموده است و صرفاً تبصره 2 ماده 16 قانون مقررات استخدامی سپاه محصلین را از حداقل سن 16 سال مقرر در این ماده برای استخدام مستثناء نموده است، لیکن این استثناء همسو با بند 5 ماده 3 پروتکل است؛ زیرا این بند تأکید دارد بر اینکه الزام به افزایش تدریجی حداقل سن عضویت داوطلبانه در نیروهای مسلح نسبت به مدارسی که تحت کنترل نیروهای مسلح کشور هستند، و یا توسط ایشان اداره می‌شود، وجود نخواهد داشت؛

• اظهار نظر کارشناسی مورد بررسی، در بند 5 خود، بند 1 از ماده 4 پروتکل را به جهت ممنوع‌سازی گروه‌های مسلح جدا از نیروهای مسلح کشوری، از استخدام یا استفاده از افراد زیر 18 سال در جنگ‌ها مورد نقد قرار داده است و نیروی بسیج را در زمره این نیروها قلمداد کرده است؛ حال آنکه سؤال این است که مرکز پژوهش‌ها با استناد به کدام مقرره قانونی، نیروهای بسیج را در زمره گروه‌های مسلح جدا از نیروهای مسلح کشوری قلمداد نموده است؟ اگر این نیرو مجزا از نیروهای مسلح کشوری است، پس اساساً علت اشاره به این نیروها و تعیین احکام استخدامی آنها در قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب 1370 چیست؟!!

بنابر مراتب پیش گفته، به نظر می‌رسد که اظهار نظر مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی بدون لحاظ نمودن جمیع جهات مربوط به موضوع؛ خصوصاً مجموعه تعهدات قراردادی و عرفی بین‌المللی حوزه کودک تهیه و تنظیم شده است. این عدم اشراف موضوعی تاجایی است که مقدمه اظهار نظر، به اشتباه، تعداد پروتکل‌های کنوانسیون حقوق کودک را دو پروتکل عنوان داشته و لذا پروتکل سوم که مربوط به «آیین مکاتبات» است، از نظرگاه نگارنده و یا نگارندگان محترم اظهار نظر مغفول مانده است.

6- سخن پایانی

با عنایت به اینکه پروتکل اولاً هیچ «تعهد به نتیجه» و الزام‌آوری را از حیث ممنوعیت به‌کارگیری و استخدام کودکان زیر 18 سال در نیروهای مسلح پیش روی دولت‌های عضو قرار نمی‌دهد، ثانیاً ممنوعیت به‌کارگیری کودکان زیر 15 سال و تعهد تدریجی به ممنوع‌سازی مشارکت مستقیم کودکان در مخاصمات فعال که پروتکل به آن تصریح دارد، در زمره عرف بین‌الملل بشردوستانه محسوب می‌شود و مآلاً تعهد ناشی از آن، منصرف از عضویت در پروتکل، به دولت‌ها بار خواهد شد، ثالثاً به جهت عدم تفاوت بین حداقل معیار سنی مداخلات کودکان در مخاصمات مسلحانه مقرر در کنوانسیون حقوق کودک با حداقل معیار سنی مندرج در پروتکل مرقوم، رابعاً به جهت اینکه قوانین مندرج در نظام حقوقی کشور، حداقل سن استخدام در نیروهای مسلح و خدمت نظام وظیفه را بالای 15 سال در نظر گرفته‌اند، به نظر می‌رسد که الحاق به این سند، به جهت حقوقی، نه تنها مغایرت فاحش و جدی با موازین داخلی ندارد، بلکه خصوصاً از آن حیث که کشور ما در زمره دولت‌های عضو کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک می‌باشد، ارتقاء چهره کشور در عرصه بین‌المللی را به همراه خواهد داشت.

²⁹ [www.sc-sl.org/Case/Norman , No 2004. 31 May, p.1](http://www.sc-sl.org/Case/Norman_No_2004_31_May_p.1) .

³⁰ www.sc-sl.org/Summary/ ibid.

امید آنکه در پرتو بهره‌گیری کارآمد و کامل از کلیه ظرفیت‌های موجود کشور، امکان اتخاذ گام شایسته به نفع منافع عالی‌ه کودکان و نوجوانان در سراسر جهان میسر گردد و مجلس شورای اسلامی با لحاظ خیر و صلاح کودکان و مصالح کشورمان تصمیم‌گیری نهائی نمایند.

منابع و مآخذ:

الف: منابع فارسی

- 1- اظهارنظر کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، در موضوع « لایحه موافقتنامه الحاق جمهوری اسلامی ایران به پروتکل الحاقی کنوانسیون حقوق کودک در مورد به‌کارگیری کودکان در منازعات مسلحانه»، دور دهم، سال اول، شماره 130 مورخ 13/05/10.
- 2- قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1366.
- 3- قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب 1370.
- 4- قانون استخدام نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1382.
- 5- قانون خدمت وظیفه عمومی، مصوب 1390.
- 6- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، «حقوق بین‌الملل عمومی»، چ 29، (تهران، گنج دانش، 1386).
- 7- داشاب. مهریار، حقوق کودک، جزوه درسی دوره کارشناسی ارشد حقوق بشر دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، 1383.
- 8- میزگرد تخصصی « بررسی الحاق ایران به پروتکل اختیاری منع به‌کارگیری کودکان در منازعات مسلحانه»، انجمن حمایت از زنان و کودکان پناهنده، 20 شهریور 1395.

ب: منابع انگلیسی

- 9- **Convention on the Rights of the Child**, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49, available at:

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.

10- Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000 entry into force 12 February 2002, available at:

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCRC.aspx>.

11- CRC/C/IRN/CO/3-4, 14 March 2016, available at:

Http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fIRN%2fCO%2f3-4&Lang=en.

12- S/RES/2225 (2015), Resolution 2225 (2015) , available at:

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2225\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2225(2015))

13- S/Res/1539/2004. Resolution 1539 (2004) , available at:

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1539\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1539(2004))

14- Report of the Special Representative of the Secretary General for Children and Armed Conflict , A/71/205, 25 July 2016, available at:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/234/89/PDF/N1623489.pdf?OpenElement>

15- “Year Book and International Humanitarian Law “, General Editor Managing Edit Avid Macdonald , (2000).

16- Guide to the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict , The United Nations Children’s Fund (UNICEF), New York, December 2003, available at:

http://www.unicef.org/sowc06/pdfs/option_protocol_conflict.pdf.

17- <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/> .

18- <https://childrenandarmedconflict.un.org/> .

19- http://www.unicef.org/sowc06/pdfs/option_protocol_conflict.pdf.

20- Un.Scor.Res/1315.Situation of Sierraleone Special Court UN/Doc/S/Res/1315 2000.

21- www.sc-sl.org/Summary/Norman Case.

22- www.sc-sl.org/Case/Norman , No 2004. 31 May, p.1.

